

Sóreg Krisztina

Kiútkeresés a fejlődés-gazdaságtan 21. századi útvesztőjéből

Absztrakt: Jelen tanulmány legfőbb célja, hogy betekintést nyújtson a fejlődés-gazdaságtan napjainkban megfigyelhető legfőbb tendenciáiba, illetve az irányzat berkein belül kibontakozó kiútkeresési folyamatokba, valamint megvizsgálja e tudományág megreformálásának lehetséges forgatókönyveit. Vajon az 1950-es évek óta létező diszciplína több mint 70 éves fennállása óta milyen dimenziók mentén szorulna átalakításra, hogy megfeleljen a 21. század folyamatosan változó kihívásainak, és még közelebb kerüljön a fejlődés, felzárkózás realisztikus szemléltetéséhez, valamint hatékony forgatókönyvek kidolgozásához az érintett országok, régiók vagy akár társadalmi csoportok számára? A kutatás arra is keresi a lehetséges válaszokat, hogy vajon vannak-e olyan javaslatok napjainkban a fejlődés-gazdaságtan megújítása kapcsán, amelyek egyáltalán nem állják meg helyüket tudománytalan, valamint populistá természetük révén. A szerző a legfőbb fejlődés-gazdaságtani stációk ismertetését, valamint értékelését követően napjaink új elméleti és empirikus megközelítéseit mutatja be többek között a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek, a szegénység tipológiája, a közepes jövedelmi csapda jelensége, valamint a nemzetközi szervezetek által kidolgozott cselekvési tervek sarkalatos pontjai mentén többek között a Világbank, az OECD, valamint az Eurostat legfrissebb adataira támaszkodva.

Kulcsszavak: fejlődés-gazdaságtan, felzárkózás, gazdasági növekedés, gazdasági fejlődés

Bevezetés

Az elmúlt évtizedek folyamán számtalan kísérlet történt a fejlődés-gazdaságtan eszköz- és módszertanának egységes keretbe illesztésére. A közgazdaságtan ezen irányzata az elsők között helyezte előtérbe a gazdasági növekedés és a fejlődés szétválasztásának feladatát. Ennek ellenére megfigyelhető, hogy még napjainkban is a növekedés és a fejlődés egymással összemosva és akár szinonimaként is szerepelhet annak ellenére, hogy például már klisének számít a bruttó hazai termék (GDP) alkalmatlansága a fejlődés, jólét mérésére, kifejezésére. Akkor tehát miben jelent többletet a fejlődés-gazdaságtan, és miért szükséges elválasztani az általános közgazdaságtantól, melynek eszközeit, elméleti hátterét előszeretettel alkalmazza?

A fejlődés-gazdaságtan az egyes országok, régiók szintjén kívánja vizsgálni a fejlődés lehetőségeit és korlátait, mégpedig a fejlődő gazdaságokra helyezve a hangsúlyt. Miért áll fenn folyamatosan az a helyzet a világgazdaságban, hogy egyes országok masszívan a többi gazdaság fölé tornyosulva élenjárók, és így fejlett országgként szerepelnek a terminológiában, míg mások egyszerűen képtelenek felzárkózni, vagy pedig csak hosszas küzdelem után és a megfelelő gazdaságpolitikai, valamint egyéb módszerekkel tudnak csak kedvezőbb helyzetbe kerülni? Miből erednek az országok közötti fejlődésbeli különbségek, és egyáltalán van-e értelme abban bízni, hogy a távoli jövőben az összes gazdaság egységesen tagja lesz a fejlett csoportnak? Hogyan lehet csökkenteni a globális egyenlőtlenségeket, milyen módszerekkel küzdhetnek a kormányok a szegénység ellen?

A második világháború óta a fejlődés-gazdaságtan elméletek és módszertanok sokaságát termelte ki, melyek az idő előrehaladtával egyre árnyaltabban tárták elénk az egyes országok, régiók és társadalmi csoportok felzárkózásának lehetséges forgatókönyveit. Ráadásul hozzá kell tenni, hogy a közgazdaságtan mellett nagymértékben támaszkodik a szociológia, a politikatudomány vagy akár a nemzetközi intézmények által kidolgozott cselekvési tervek széles eszköztárára is. Így már érthető, miért vélte úgy Benjamin Higgins is az 1990-es évtized elején, hogy nem rendelkezünk egységes, általánosan elfogadott fejlődélméleti megközelítéssel, és hogy miért nincs is az utóbbira szükségünk (Higgins 1992). Vajon az elmúlt évtizedekben történt-e bármi, ami cáfolná e kijelentést? Ugyan az a megállapítás kétségtelenül megállja a helyét, hogy az elmúlt néhány évtizedben a fejlődés – és tágabb értelemben a fejlődés-gazdaságtan – valóban meglehetősen heterogén megközelítéseken alapult, azonban gyorsan változó világgazdaságunk, amely újabb és újabb jelentős kihívások elé állít bennünket, mindenképp megköveteli, hogy a gazdasági növekedés és fejlődés új, jóval pragmatikusabb és adaptívabb alkalmazott módszertana, valamint a tradicionális irányzatokat meghaladó, azonban nem teljes mértékben tagadó elméleti háttere kerüljön markánsabban előtérbe. Az irányzat vagy akár mozgalom célkitűzései között szerepel, hogy egyfajta „receptet”, cselekvési tervet vagy stratégiát nyújtson a mindenkori kormányok, politikai és gazdasági vezetők számára, amely a felzárkózást szolgálja.

Jelen tanulmány berkein belül áttekintjük, hogy a fejlődés-gazdaságtan pontosan hogyan is alakult az elmúlt évtizedekben, melyek a legfőbb irányzatai, és ezek milyen megoldásai javaslatokat kínálnak a fejlődés, felzárkózás és növekedés kérdéseire, illetve az azok által keltett gazdasági-társadalmi feszültségekre. Milyen megállapításra juthatunk a

sikeres felzárkózást végrehajtó államok természetéről, kezdeti feltételeiről és a gazdasági-politikai átalakulás útjáról a gazdaságtörténetet tanulmányozva?

A fejlődés-gazdaságtan kialakulása és legfőbb irányzatai

Először tekintsük át röviden, hogy a fejlődés-gazdaságtan kibontakozása milyen stációkon ment keresztül megalakulása óta, valamint milyen iskolák, megközelítések születtek az égisze alatt a 20. század második felétől egészen napjainkig.

Habár az első fejlődésalapú elméletek egészen a 18. században kibontakozó merkantilizmusig visszakövethetők, valamint már Adam Smith is a fejlődés fogalmát boncolgatta *A nemzetek gazdagsága* című művében, a klasszikus értelemben vett fejlődés-gazdaságtan az 1950-es évek során vált önálló tudományággá. A második világháborút követő jelentős átrendeződések keretében, mint például a gyarmati rendszer megszűnése és a globalizáció fokozódó térnyerése, majd pedig az 1960-as és 1970-es évtized folyamán egyre nagyobb figyelmet kapott a tudományág. Ekkor világossá vált, hogy a kitűzött növekedési célok elérése ellenére számos fejlődő ország életszínvonala nem igazán mutatott jelentős változást, valamint az is egyértelmű lett, hogy a fejlődés mérése a GDP-vel/GNI-vel sem állja meg a helyét (Todaro és Smith 2015). A Robert Solow (1956) amerikai és Trevor Swan (1956) ausztrál közgazdászok nevéhez fűződő, 1956-ban publikált neoklasszikus növekedési modell lehetővé tette a hosszú távú gazdasági növekedés folyamatának és tényezőinek elemzését. Ezen elmélet nem kerülhető meg a fejlődés-gazdaságtan tanulmányozása során, amely tehát mérföldövet jelentett a tartós növekedés és fejlődés modellezésében. A modell keretein belül állandó skálahozadékot feltételezünk, amely mellett a beruházás-megtakarítás a gazdasági növekedési pálya belső (ún. endogén), míg a népességnövekedés és a technológiai haladás külső (exogén) tényezőiként jelennek meg. Feltételezhetjük, hogy egy gazdaságban az egységnyi munkaerő annál értékesebb és termelékenyebb, minél magasabb összegű tőkeállomány áll rendelkezésre. Mivel egy nyitott gazdaságban a beruházások és az ezek forrásaként rendelkezésre álló külföldi és belföldi megtakarítások megegyeznek, arra a következtetésre juthatunk, hogy a megtakarítási hányad alapvetően befolyásolja a kibocsátás és a tőkeállomány arányának egyensúlyi szintjét. Azonban ki kell emelni, hogy a neoklasszikus növekedési modell peremfeltételeinek érvényesülése esetén tartós gazdasági növekedést nem okoz a megtakarítási hányad emelkedése, viszont átmenetileg a GDP gyorsabb emelkedéséhez vezet.

Áttérve a népességnövekedés kérdésére, annak emelkedése a foglalkoztatottsági és aktivitási ráták változatlansága mellett – tökéletesen működő munkaerőpiacot feltételezve – csökkenti az egységnyi effektív munkaerőre jutó egyensúlyi tőkeállományt. Minél gyorsabban növekszik a népesség, annál kisebb lesz az egy főre eső GDP emelkedésének üteme. A technológiai haladás kapcsán hangsúlyozni kell, hogy Robert Solow egy *exogén növekedési modellt* alkotott. A gazdasági növekedés neoklasszikus értelmezése szerint „belülről” nem lehet tartós növekedést okozni a megtakarítási vagy a beruházási ráta emelésével. A technológiai haladás alatt egyrészt a „humán tőke” felhalmozódását értjük, melynek során például az oktatás és az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedése javítja a munkaerő minőségét, ezáltal pedig mindkét termelési tényező hatékonyabban

képes hasznosulni a termelési folyamat során. Másrészt a tudástőke felhalmozódását is ideértjük, illetve harmadrészt a gazdaság működését lehetővé tevő intézményrendszer hatékonyságának javulását. A technológiai haladás tényezője minden egyes országban külső, viszont eltérő adottságként tekinthető. A világ különböző társadalmi eltérő műveltségük, képességeik és kulturális adottságaik okán eltérő mértékben képesek a technikai újítások befogadására és hétköznapi használatuk meghonosítására. A világ legszegényebb országaiban például óriási nehézségeket jelent a lakosság jelentős részének „digitális alfabetizmusa”, amely lehetetlenné teszi számukra a modern telekommunikációs eszközök, a számítástechnika és az internet használatát még abban az esetben is, amennyiben erre anyagi helyzetük alapján lehetőségük nyílna. Ennek következtében a fejlődő világban emberek milliárdjai kimaradnak napjaink rendkívül gyors információcserejéből. A modell egyik legfőbb megállapítása, hogy az ismert paraméterek közül egyedül a termelési technológia színvonalának emelkedése teszi lehetővé, hogy adott szintű makrogazdasági kibocsátás alacsonyabb tőke/GDP arány fennállása mellett is elérhetővé váljon. Mindezek mellett Solow és Swan azt feltételezték, hogy az országok hosszú távon a saját ún. egyensúlyi növekedési pályájuk irányába mentén mozognak, amit feltételes konvergenciának nevezünk. Ez azt is előrebocsátja, hogy a gazdaságok közötti jövedelmi eltéréseknek el kell tűnniük abban az esetben, ha hasonló jellemvonásokkal bírnak az országok. Ha nyitott gazdaságokról van szó, és lehetővé válik a szabad tőkeáramlás, akkor a modell szerint már abszolút konvergencia valósul meg az országok között, ami azt jelenti, hogy a jövedelmi eltérések historikus távlatban egyre inkább csökkennek.

Miközben azonban a konvergencia részben valóban tetten érhető a gazdaságok egy bizonyos körében, addig ez egyáltalán nem tárható fel a világgazdaság egészében, tehát egy szélesebb országcsoportra vetítve. A jövedelmi különbségek valóban mérséklődhetnek országok egy adott körén belül, viszont a teljesen eltérő, heterogén csoportok között utóbbiak nemhogy csökkennének, hanem fokozódnak is. E jelenséget nevezik klubkonvergenciának (Quah 1996). Danny T. Quah ma már klasszikusnak számító munkájának legfőbb mondanivalója, hogy a kevésbé fejlett országok 98%-os valószínűséggel továbbra is szegények maradnak, míg a fejlettebbek 95%-os eséllyel a jövőben is „gazdagok” lesznek. Azonban van néhány olyan kivétel, mint például az 1960-ban a világ fejlettebb országainak csoportjába sorolható Argentína vagy Venezuela, amelyek a lecsúszó országok táborába kerültek. Ellenpéldaként megemlíthető Szingapúr és Dél-Korea, továbbá néhány, elsősorban kőolajtermékeket exportáló ország, melyek az elmúlt 50 év során képesek voltak teljesen leküzdeni – vagy legalábbis számottevően mérsékelni – a fejlett országokhoz képest vett elmaradottságukat. Azonban ki kell hangsúlyozni, hogy a két klub közötti átjárás igen ritka. Ez azért is alakul így, mert az olyan kedvező, felzárkózást elősegítő folyamatok, mint a technológiatranszfer vagy pedig az egészségügy, az oktatás színvonalának emelkedése csak megfelelő peremfeltételek teljesülése mellett következhetnek be. A megfelelő termelési technológiák és intézményrendszeri minták átvételét a nagy távolságokon és a tranzakciós költségeken kívül az egyes országok „belső tehetetlensége” is akadályozza (Quah 1993). Az 1960-as években a világgazdaság országainak egy főre jutó jövedelme egy erősen széthúzott haranggörbe mentén oszlott meg, ami azonban a 21. század első évtizedére egy kétmódusú eloszlássá vált – egy a gazdagok, egy pedig a szegények esetében –, kialakítva ezáltal az úgynevezett „ikercsúcsok” jelenségét.

A neoklasszikus modell – amely tehát azt feltételezte, hogy minél szegényebb egy ország, minél kevésbé van fizikai tőkeállománya, annál gyorsabb növekedésre képes – nem volt képes a világgazdaságban megfigyelt tendenciák valóságnak megfelelő leírására. Az 1980-as évekre egyértelművé vált, hogy a szegényebb gazdaságok nem tudnak felzárkózni a fejlettebbekhez. A köztük lévő szakadék nemhogy csökkenne, hanem egyre csak növekszik. Ennélfogva megjelentek az ún. *endogén növekedési elméletek*, melyek szerint a technológiai haladás (a termelési tényezők – kiemelten a munkaerő – felhasználásának hatékonyságát mérni hivatott paraméter) nem tekinthető egyszerű külső adottságnak, hanem hatással vannak rá a vizsgált országra jellemző társadalmi és gazdasági folyamatok és döntéshozói lépések. Az első és talán legismertebb ilyen növekedési modellt Paul Romer alkotta meg, aki a technológiai haladás jelenségének magyarázatára az információs el-látottság vagy az ún. humán tőke, vagyis az emberi tudás és a munkaerő minőségének felhalmozódását emelte ki kutatásai során (Romer 1986). Az endogén növekedésemélet másik szülőatyja Robert Lucas, aki 1988-ban azt fogalmazta meg, hogy az elmaradott országok felzárkózásának akadálya a humán tőke hiánya (Lucas 1988).

A szigorúan vett gazdasági növekedéstől elszakadva a fejlődés, felzárkózás irányába elindulva szintén komoly előrelépések tanúi lehettünk az elmúlt bő 50 esztendő során. A két világháborút követően az ún. posztkeynesiánus reformista irányzat az egyenlőtlenségek kérdéskörét már globális szemszögből közelítette meg a korábbiakban alkalmazott nemzetállami helyett. Újszerű felfogásként került a köztudatba az is, hogy a kedvezőtlen tendenciák nem ciklikus természetűek, hanem leginkább visszafordíthatatlan jelleggel bírnak bizonyos mértékben. Az irányzat olyan jeles képviselői, mint például Prebisch, Singer vagy Myrdal abban hittek, hogy megfelelő állami beavatkozás hiányában az egyenlőtlenségek tovább fognak nőni világgazdaságunkban, s így az egyes országok még távolabb kerülnek az ún. egyensúlyi növekedési pályától (Szentés 2009). Az 1960-as, valamint 1970-es évek során több fontos irányzat kialakulását is számon tartjuk az alábbiak szerint (Farkas 2002):

- A reformista vonal logikája alapján a globális egyenlőtlenségek nem visszafordíthatóak, mivel a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jellege, dinamikája olyan irányba mozdult el, amely egyoldalú, azaz aszimmetrikus függési helyzetet idézett elő. Legfőbb képviselői közül kiemelkedik Furtado, illetve a már említett Prebisch, Singer vagy Myrdal. Prebisch a függőségi elmélet egyik alapító atyjaként kutatásai során rávilágított arra, hogy a válságok sokkal súlyosabb károkat okoznak a periféria országaiban, mint a centrumtérsegekben. Elsődlegesen az előállított és exportra értékesített termékek árcsökkenése jelentett fontos indikátort az összefüggés feltárásához. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy a csepearányok módosulása a kevésbé fejlett gazdaságok esetében jelent vesztes pozíciót. Azonban hozzá kell tenni, hogy e megállapítások ugyan a huszadik században még megállták a helyüket, viszont napjaink technológiai fejlődésének köszönhetően már árnyaltabb képet lehet festeni a centrum-periféria kettősségéről, hiszen bőven akadnak olyan országok, amelyek mind a 2008-as, mind pedig a 2020-as válságból viszonylag kedvező mutatókkal lábaltak ki. Elég, ha Kínára vagy akár Indiára gondolunk. Továbbá Prebisch állítása minden bizonnyal a globális gazdasági ciklusok hatásaira vonatkozott, illetve az ezekből eredő szignifikáns károokra a kevésbé fejlett térségek kapcsán. A 2020-ban kezdődő gazdasági válság már

egyáltalán nem írható le Prebisch logikájával, hiszen a fejlett centrumországok is el-
képesztő mértékű veszteségeket szenvedtek, sőt, nagyobb visszaesés alanyai voltak,
mint a periféria vagy a félperiféria.

- A fenti irányzat mellékága az ún. cepalizmus (az elnevezés az ENSZ Latin-amerikai és Karib-térségi Gazdasági Bizottságának nevéből ered), valamint az ezzel párhuzamosan kibontakozó dependencia (függőség) elmélete is, amely marxista gyökerei révén még a cepalizmusnál is markánsabbnak mondható.
- A nemzetközi függőségek fejlődésre gyakorolt hatása számos gondolkodót késztetett új értelmezések és megoldási javaslatok kidolgozására. Immanuel Wallerstein vagy akár Arghiri Emmanuel is azon az állásponton voltak, hogy az egyenlőtlenségek megszüntetésének módja a bérek közelítésében áll a fejlett és fejlődő gazdaságok között. Azonban a profit logikája szerint a fejlett centrumországok legfőbb érdeke, hogy az alacsony béreket nyújtó országokban valósítsák meg a termelést, s így a lehető legnagyobb profitot vihessék ki az anyaországba. Könnyen belátható, hogy a bérek kiegyensúlyozása nem lehet a potens gazdaságok célja. Walt Whitman Rostow az 1960-as években a gazdasági növekedés szakaszait vizsgálta. Elmélete a marxianus álláspont egyfajta antitéziseként is ismert, valamint részben egy olyan gazdasági-politikai környezetben bontakozott ki, amikor az Egyesült Államok a Nyikita Hruscsov által dicsőített ötéves tervek feltételezett sikerességét kívánta vitatni. Az általa feltárt ún. „take-off” (felívelési) szakasz egy külső vagy belső változás hatására gyors növekedést indukál. A tradicionális gazdaság kimozdul korábbi erősen kiszolgáltatott állapotából, és a magas hozzáadott értékű termelés révén modern szakaszba lép (Rostow 1960). Ennek fontos feltétele, hogy produktív beruházásokra kerüljön sor az adott országban, a tradicionálisabbnak tekinthető szektor(ok) gyorsuló ütemű fejlődése, valamint – és talán ez a kulcsa a teljes folyamatnak – egy olyan politikai, társadalmi intézmény és keretrendszer kialakulása, amely képes kiaknázni e gyors fejlődési etapot és átvezetni a gazdaságot egy magasabb fejlettségű szakaszba. Rostow elméletének egyik gyengesége azonban, hogy az egyes gazdaságokat egymástól teljesen elkülönítve kezeli, tehát nem tételez fel kölcsönös függést az országok között, ami természetesen ebben a formában nem állja meg a helyét. Immanuel Wallerstein világregység-elméletében centrum-, periféria- és félperiféria-térségeket definiált a nemzetközi munkamegosztás dimenziói mentén. Azon az állásponton volt, hogy a kapitalizmus keretein belül az egyenlőtlenségek folyamatos fennállására kell számítanunk (Wallerstein 1974). Azt is hangsúlyozta, hogy a fejlődés és az alulfejlettség, elmaradottság is a kapitalista rendszer elkerülhetetlen következménye. Azonban elméletében képtelen volt magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy bizonyos országok miért tudnak mégis felzárkózni a centrumtérségeihez, miközben mások nem.
- Talán az egyik legpezzsimistább felfogás a neomarxistákhoz köthető (például Samir Amin), akik meg voltak győződve az egyenlőtlen, aránytalan nemzetközi feltételek és kapcsolatrendszer megváltoztathatatlan voltában. Samir Amin bevezette az ún. „delinking” fogalmat, amely a perifériagazdaságok centrumtól való leválását helyezte előtérbe, mivel e sérülékenyebb országok fejlődése a globális kapitalizmus keretei között nem lehetséges.

Szintén a fejlődés-gazdaságtan korai időszakához köthető az a strukturalista meggyőződés, hogy a gazdasági fejlettség elsődlegesen az iparosítás függvénye. Ennek ékes példája a latin-amerikai régió mellett a délkelet-ázsiai gazdasági „csoda”, amely az exportorientált iparosítás következtében megvalósult gyors gazdasági növekedés színterévé vált az 1960-as évektől nagyjából az 1980-as évek végéig.

Az 1970-es évtized után a fejlődéstudományok kissé háttérbe kerültek a liberális megközelítés térhódítása miatt. Viszont húsz év elteltével újra központi szerephez jutottak egy enyhébb, kiegyensúlyozottabb verzióban a *neostrukturalizmus* keretein belül (Farkas 2002). A hangsúly áttolódott a transznacionális vállalatok globális gazdaságformáló tevékenységére, mely sok esetben tovább fokozza az egyenlőtlenségeket. Ez napjainkban is teljességgel érvényes meglátás. A 21. században akut igényként merül fel a fejlődés-gazdaságtan megreformálásának szükségessége, ami további irányzatokat, megközelítéseket és gyakorlati módszereket eredményez. Ezek nagyrészt a kapitalizmus és a globalizáció kritikájára épülnek.

A 20-21. század egyik legfontosabb felismerése nem más, mint egy markáns és egyre erősödő elmozdulás a fejlődő és fejlett országok közötti különbségek definiálása felől egy sokkal komplexebb megközelítés irányába. Szentes Tamás immár ikonikussá vált fejlődés-gazdaságtani könyvében a következőképpen jellemezte a tudományágot:

A fejlődés-gazdaságtan eddigi törekvései nemcsak tárgyának újabb és újabb országcsoportokra való kiterjedését és egyszersmind világszintű, globális problémának a vizsgálatba bevonását, illetve a világszisztem szemlélet fokozatos térhódítását vont maga után, hanem – úgy tűnik – egy egészséges, ti. a szélsőségektől fokozatosan megszabaduló konstruktív eklekticizmus, illetve a szintézisre törekvés irányában való fejlődést is mutat. Ez talán a legfőbb eredménye és „üzenete”, miközben jó néhány új tétellel, fogalommal, illetve kevésbé felismert összefüggések megvilágításával is gyarapította a közgazdaság-, illetve társadalomtudomány ismeretanyagát (Szentes 2011: 25).

Az 1960-70-es évek során számos olyan kudarcba fulladt fejlődési-növekedési epizódra került sor, melyek szükségszerűen igazolták a centrum-periféria viszony és ebből fakadó aszimmetrikus függőségek, egyenlőtlenségek szerepét a világgazdaságban (Szentes 2011). Az 1973-ban kezdődő olajválság, az úgynevezett dotcom lufi kipukkanása a kilencvenes évek legvégén, a 2008-as gazdasági és pénzügyi válság, valamint a 2020-ban induló koronavírus-válság mind azt támasztották alá, hogy az egyes országok igen eltérően élik meg a krízist és a recesszió mélységét. A periféria és félperiféria gazdaságai köztudottan jóval nehezebben (gyakran mélyebb és tartósabb a recesszió) vészeli át a válságokat, és a már meglévő egyenlőtlenségek mélyülése is tovább fokozódik.

A második világháborút követő időszakban bontakozott ki a délkelet-ázsiai országok, az ún. „kistigrisek” modellje, amelyek több-kevesebb sikerrel léphettek a felzárkózás útjára (Ricz 2005). A neoklasszikus ellenforradalom az állam túlzottan invazív és ezáltal fejlődésmegakasztó szerepét okolta a kialakuló egyenlőtlenségekért, az elakadt fejlődésért. Azonban e megközelítés sem tudott pontos magyarázattal szolgálni arra a kérdésre, hogy vajon miért nőnek továbbra is az országok közötti különbségek. A fejlődés-gazdaságtan

szinte örökös kettősségét Alacevich fogalmazta meg¹: túlzottan gyakorlatias a teoretikusok számára, valamint túlságosan elméleti a gyakorlatpártiaknak, akik a tudományág alkalmazott jellegében hisznek (Alacevich 2017). Az új paradigmaként is emlegetett irányzat már egyfajta ötvözet az első kettőnek, melynek kulcseleme az állami és piaci szerepvállalás megfelelő arányosítása. Elismeri, hogy az állami beavatkozás nem mindig megfelelő, de a túlzott nyitottság is lehet jelentős veszélyforrás. Az aktuálisan megoldandó problémák nagyon függenek a szóban forgó gazdaság egyedi sajátosságaitól. Mindezek nyomán kijelenthető, hogy Higgins korábban említett megállapításának megfelelően a fejlődés-felzárkózás nem írható le egyetlen paradigma mentén. Más kerül a fókuszába annak függvényében, hogy a világgazdasági tendenciák, események és a belső nemzetállami felzárkózás éppen milyen fázisban jelenik meg (Meier 2001; Ricz 2005).

Szinte örökzöld dilemma a fejlődés-gazdaságtan berkein belül az *állami szerepvállalás és a piaci mechanizmusok egyensúlya*. Az elmúlt időszak arról tett tanúbizonyságot, hogy a teljes mértékben szabadjára engedett piaci erők nem képesek egy országot felzárkóztatni. Leginkább a meglévő helyzetet konzerválják, vagy akár fel is erősíthetik a fennálló fejlettségbeli és jövedelmi különbségeket. Példaként említhetjük a kelet-közép-európai posztszocialista országok 1990-es és 2000-es évtizedeit, amelyek a legtöbb országban nem hozták el a várva várt felzárkózást a nyugati gazdasághoz. Hasonló szcenárió bontakozott ki jó néhány latin-amerikai országban a 20. század második felében, ahol szélsőjobboldali piaci fundamentalista rendszerek kerültek hatalomra gyakran katonai diktatúrák formájában. E rendszerek képtelenek voltak magasabb fejlettségi szintre emelni országaikat. Annak ellenére, hogy számos országban az állam foglyul ejtése történt, a piaci mechanizmusok korlátok nélkül érvényesülhettek a gazdasági-társadalmi elnyomás révén. Érdekesség, hogy Latin-Amerika a végletek kontinense, mivel kialakultak szélsőjobboldali katonai diktatúrák, valamint később ezek szöges ellentétéként erősen baloldali berendezkedések is (például Morales Bolíviában).

Az elmúlt évtizedek Oroszországa szintén ambivalensnek tekinthető a fejlődés szempontjából. A Szovjetunió konszolidáltabb időszaka egy alapvetően baloldali ideológiájú, állam által vezérelt tervgazdaság volt. Meglehetősen bőkezű szociális ellátórendszert tartott fenn, amely erősen kedvezett a társadalom széles rétegeinek, politikai elnyomás mellett. Ez élesen szemben áll napjaink Oroszországaival. Mára gazdaságilag egy erősen piaci fundamentalista rendszer betonozódott be, amely nagymértékű vagyoni és jövedelmi különbségeket termelt ki. Ezek még a globális kapitalizmus centrumánál is szélsőségesebbek. Politikailag pedig erősen autoriter, tekintélyelvű a rendszer. Ez a képződmény, akárcsak a latin-amerikai rezsimek, nem tekinthető a kapitalizmus ellenpólusának vagy alternatívájának, hanem annak egy szélsőséges megnyilvánulása. Így képtelen arra, hogy a jelenleg fennálló globális *status quó*t felülírja.

1 „...too theoretical for the practitioners, too applied for the theoreticians...” (Alacevich 2017: 12).

Példák a sikeres felzárkózásra

Nézzük meg, hogy miben tértek el a felsorakoztatott példáktól azon országok, ahol meg tudott valósulni a legalább részleges vagy akár teljes felzárkózás. Az észak-európai térségben Finnország, később pedig Észtország tekinthetők olyan országoknak, amelyek maradandó sikereket értek el. Emellett Délkelet-Ázsia számos gazdasága is képes volt komoly áttörést produkálni. Az afrikai kontinensen egyedül Botswana ért el komoly eredményeket. Ötven év alatt Afrika egyik legszegényebb országából az egyik legfejlettebb gazdaságává avanszált. Az egy főre jutó GDP-t leszámítva számos más paraméterben már a Dél-afrikai Köztársaságot is beérte, vagy akár meg is előzte. Az utóbbi néhány évtized sikeres felzárkózói közül bőven akadnak olyan országok, ahol a felzárkózás folyamatának kibontakozásakor *politikai értelemben autoriter rendszerek működtek, miközben gazdaságilag egy szabadabb rendszert tartottak fenn* erős állami szabályozás mellett. Ilyen modellt járt be Szingapúr, Dél-Korea, Japán, Spanyolország a 20. század közepétől az 1970-es évekig, az Egyesült Arab Emírátságok az 1990-es évektől kezdődően, valamint Kína is. Azonban e térségek 20-30-40 év elteltével gyakran a politikai konszolidáció útjára léptek, és erőteljesen mérséklődött az állami politikai kontroll és represszió, több teret kapnak az egyéni és politikai szabadságjogok. Ezek a fejlesztő államok gyakran felléptek az olyan hatékonyságot romboló jelenségek ellen, mint a mértéktelen korrupció és a „haveri kapitalizmus” (*crony capitalism*). Szigorú meritokráciát működtettek a nepotizmussal szemben. A vezető pozíciókba mind gazdasági, mind pedig politikai téren alapvetően rátermettségük, képességeik és tapasztalataik alapján kerültek a káderek, nem pedig ismeretség vagy rokoni szál jóvoltából. Mindezek után az alábbi két fontos következtetést vonhatjuk le:

- *Az igazán sikeres felzárkózó államok kezdetben nem tudnak demokratikus keretek között működni.* Mi lehet ennek az oka? Ahhoz, hogy egy ország képes legyen meghaladni jelenlegi fejlettségét, komoly áldozatok meghozatalára van szükség a társadalom részéről. Ez alapvetően a társadalom fogyasztási kiadásainak visszafogását és megtakarító-felhalmozó képességének emelését jelenti. Ennek biztosítására a történelmi példák szerint leginkább egy tekintélyelvű rendszer alkalmas, azonban csak abban az esetben, ha képes túlzott korrupció és súlyos hatalmi visszaélések nélkül működni. Másfelől pedig, *a későbbi fejlődés hozza létre az adott társadalomban azt az igényt, hogy az elinduljon a konszolidáció és politikai liberalizáció útján.* Kína esetében látható, hogy utóbbi mozzanat még nem következett be, azonban az ország fejlődése még jóval korábbi fázisban tart, mint Japánban vagy Dél-Koreában. Az állami szerepvállalás tehát kritikus jelentőségű, megkerülhetetlen tényező a felzárkózás beindításában.
- Történelmi törvényszerűségnek tekinthető az is, hogy *a korábbi gyarmatosított területek szükségszerűen politikai önállóságra tesznek szert egy idő elteltével.* Azonban az, hogy az elnyert függetlenségükkel és gazdasági mozgásterükkel mihez tudnak kezdeni egy globalizált világban, már egy másik kérdés. Példaként említhetjük Észak- és Dél-Amerika kontrasztját, melyek 20-25 év eltéréssel kerültek ki a gyarmati uralom

alól, azonban a köztük fennálló fejlettségbeli szakadék egyre csak szélesedett a következő 200 évben. Alapvetően tehát *minden volt gyarmat perifériális státuszból indul, azonban nem egyértelmű, hogy a későbbiekben is a teljes perifériához tartoznak-e, avagy fel tudnak zárkózni a félperiféria, illetve a centrum térségeihez.*

A fejlődés-gazdaságtan módszertanát illetően említeni szükséges az ún. *Big Push modell* kidolgozását Paul Rosenstein-Rodan által (Rosenstein-Rodan 1943). Szintén módszertani szempontból fontos a ma már klasszikusnak számító *Gini-index* (jövedelmi egyenlőtlenségek statisztikai eloszlása egy adott népességben belül), illetve a *Lorenz-görbe* (grafikus szemléltetőeszköz a koncentráció megjelenítéséhez) az egyenlőtlenségek szemlélésében. Komoly jelentőséggel bír a hazánkban kutatott és megalkotott *transznacionális monopolkapitalizmus* módszertana Rozsnyai Ervin munkássága révén, valamint az ún. *csomópontválság* fogalma, amely az egymást érő krízisek kumulálódását, valamint ennek súlyos következményeit mutatja be (Rozsnyai 2002; Artner 2013). Igen nagy jelentőséggel bír Jánossy Ferenc *trendvonelelmélete* is: egy külső sokkot követő időszakban, legyen az gazdasági válság, háború vagy bármilyen egyéb exogén hatás, a megugró növekedés nem más, mint egy helyreállítási szakasz az adott országban. Jánossy felismerte azt is, hogy a hosszú távú gazdasági növekedés legfőbb forrása a humán tőke (Jánossy 1966).

A fejlődés-gazdaságtan új elméleti és empirikus megközelítései

A 2020-ban kibontakozó globális gazdasági válság olyan sokknak bizonyult, amely jelentős hatást gyakorolt a közgazdasági gondolkodás további alakulására, mivel olyan krízishelyzetet okozott, amely gyors, azonnali válaszokat követelt meg a mindenkori kormányoktól, valamint a nekik tanácsokat nyújtó közgazdasági szakemberektől. Egyedülálló, hogy a koronavírus-járvány milyen gyorsasággal volt képes a teljes világgazdaságot felborítani, megszakítani az ellátási láncokat vagy akár teljes ágazatokat megroppantani néhány hónap leforgása alatt. Az Egyesült Államokban, a világ egyik legfejlettebb gazdaságában, néhány hónap alatt több tízmilliósan veszítették el állásukat, megélhetésüket. A radikális válaszok így még inkább aktuálissá váltak. Ezek alapján három vitát emelhetünk ki részletesebben is:

1. *A globalizáció által előidézett válságjelenségek kezeléséről szóló vitákat.* Napjainkban már közel sem ott tartunk, hogy e jelenség kedvezőtlen hatásait bárki is vitatná. Alapvetően megállíthatatlan folyamatról van szó, amely mélyen érinti a legkiszolgáltatottabb országokat, társadalmi csoportokat, az elmaradottabb térségeket az adott országon belül. Inkább az ezekre adott válaszok okozhatnak fejtörést. Hogyan lehet tehát hatékonyan kezelni a globalizáció visszásságait? Miképpen lehetne mérsékelni az egekbe törő *jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket*? Utóbbi kérdések már az olyan fősodrúnak tekinthető nemzetközi szervezetek napirendjében is megtalálhatóak, mint az OECD, a Világbank vagy éppen a Nemzetközi Valutaalap. Miért döbbszünk rá arra a közgazdászokra az elmúlt időben, hogy e folyamatok alapvetően károsak a teljes világgazdaság működésére? Elsődlegesen arról van szó, hogy az egyre szűkülő tehetős északi középosztály egyben a világgazdaság fogyasztói bázisának erodálódását is jelenti. Utóbbi társadalmi csoport a gazdasági növekedés, valamint a globális

nagyvállalatok felvevőpiacát is képezik, így amennyiben számuk zsugorodik, a megtermelt javakat nem képes kellő számú fogyasztó megvásárolni. A francia statisztikus-közgazdász, Thomas Piketty 2013-ban megjelent *A tőke a 21. században* című könyve vízválasztónak bizonyult abból a szempontból, hogy rávilágított a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségeknek az 1970-es évektől kezdődő növekedésére (Piketty, 2013). Ennek egyik okaként az elmúlt évtizedekben főáramúvá vált neoliberais gazdaságpolitikát jelöli meg. Az 1970-es évek óta realizált gazdasági növekedés előnyei, hozadékai tehát nagyon aránytalanul oszlottak meg a fejlett országok társadalmán belül. A felső középosztály, azaz a legfelső 1-2 decilis volt ezen előnyök lefőlözője, míg a társadalom alsó 80%-ának csak minimálisan nőtt a reáljövedelme és jóléte. Különösen sokkoló volt a szerző szerint a társadalom felső 1%-ának, azaz a globális elitnek a gazdagodása, ami a többségi társadalom rovására történt. Piketty a helyzet kezelésére a gazdagokat és a vagyonosokat sújtó adók bevezetését és emelését javasolta, például az örökösödési illeték emelése vagy akár az ingatlanvagyon adóztatása formájában. Ezzel párhuzamosan pedig a kiszolgáltatott rétegeket jobban érintő adónemek (pl. ÁFA, jövedelemadó) csökkentését szorgalmazza. További érdekesség, hogy a 2008-as globális gazdasági válság hirtelen kirobbanása, valamint mélysége mellett az állami szerepvállalás, tehát a recesszió kezelésének milyensége is sokszerűnek tekinthető így több mint tíz év távlatából (Muraközy 2010). Ekkor még megfigyelhettük, hogy a visszaesés és az elhúzódó recesszió a periféria és a félperiféria gazdaságaiban volt súlyosabb. Azonban a fejlett centrumországok reakciói, különösen az első néhány évben, igen hektikusak, megfontolatlanok és hatékonytalanok is voltak. Az Európai Unió fiskális szigora feszültségeket idézett elő az eurózónán belül, különösen a déli államokban. A szakmai közönség most már szinte egyöntetűen hibásnak minősíti a 2008 utáni európai válságkezelés kísérleteit. Az első számú vesztes egyértelműen Görögország volt, amelyet az Unió és a Trojka indokolatlanul büntetett, és ezáltal adósságspirálba került.

2. Az utóbbi egy-két évtized második formabontó javaslata az *alapjövedelem* gondolata. Első körben főleg a radikális baloldali gondolkodók körében merült fel komolyabban is e megoldási javaslat az egyre növekvő szociális feszültségek enyhítésére, később viszont a *mainstream* részévé vált. A 2020-as világválság gazdasági hatásai nyomán az alapjövedelem bevezetése még inkább napirendre került számos országban. Még az Egyesült Államok is feltételekhez kötődő segély formájában vezette be átmeneti intézkedésként 2020 tavaszán az alacsony jövedelemmel bírók részére. Az alapjövedelem egyébként nem új keletű gondolat, hiszen példának okáért az ultraliberaisnak tekinthető Milton Friedman is felvetette már az 1960-as évtized végén mint kívánatos szociális intézkedést. Friedman nem feltétel nélküli alapjövedelmet javasolt, hanem egyfajta kiegészítő alapjövedelmet, amely felfogható akár negatív adóként is a kiszolgáltatott csoportok számára. Az Európai Unióban 2020 nyarán Spanyolország is bevezette az alapjövedelem intézményét, melyet egy bizonyos éves jövedelmi küszöbhez rögzítettek. Legalább 1,5 millió háztartás élt is e lehetőséggel. A fejlődésgazdaságtan keretein belül az alapjövedelemmel kapcsolatosan az egyik legfőbb vita, hogy e megoldás valóban képes-e hatékonyan kezelni az aszimmetrikus egyenlőtlenségeket a világban. Nagyon aktuális problémának ígérkezik az a tendencia, hogy a fokozódó automatizáció, robotizáció, a gyors technológiai fejlődés megszüntet olyan

munkahelyeket, amelyek alacsony képzettségű betanított munkásokat igényelnek. Ennek legfőbb következménye a lassan, de biztosan növekvő strukturális munkanélküliség. A modern monetáris elmélet összekapcsolná a monetáris finanszírozást a szociális segéllyel, alapjövedelemmel vagy állami munkagarancia programokkal. Így a vállalatok, a nagytőke adói nélkül is lehetséges a munka nélkül maradt egyéneket támogatni, fogyasztásukat ösztönözni.

3. Harmadrészt pedig a *gazdasági növekedés káros hatásait előtérbe helyező viták* is egyre nagyobb teret nyernek napjainkban, beleértve a *GDP-n alapuló növekedéstől való elszakadás szükségszerűségét*, a hosszú távon fenntarthatatlan gazdasági növekedés romboló hatásait, amelyek többek között természetes környezetünk visszafordíthatatlan romlását, illetve a jövedelmi-vagyoni aszimmetriák további exponenciális fokozódását is jelenthetik. Ennek révén előtérbe kerül a *nemnövekedés scenáriója*. Hogyan lehet megoldani azt, hogy az alacsony életszínvonalon élő csoportok megindulhassanak a felzárkózás útján, de közben ne fűtsék túlzottan tovább világgazdaságunk növekedését? A fejlődés természetesen nem fagyasztható be, nem állítható meg. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a jelen globális vagyoni és jövedelmi mintázat torz, egyenlőtlen és kimondhatatlanul súlyos társadalmi feszültségeket indukál. Az egyetlen logikus válaszlépés a meglévő javak nagymértékű reallokációja lehetne (Hickel 2020). Kérdés, hogy ki és milyen módon lesz képes egy ilyen mértékű újraelosztás kidolgozására és megvalósítására. Fontos kiemelni, hogy a fokozódó globalizáció, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok, az online platformokra egyre jobban áthelyeződő szolgáltatások az egyes országokat még inkább függővé teszik egymás teljesítményétől, így téves lenne azt gondolni, hogy például a fejlett térségek kizsákmányoláson alapuló előremenetelése nem veti vissza komolyabban a fejletlenebb országok növekedési ütemét.

A fenti három vita mellett még érdemes kiemelni Sung-Hee Jwa 2017-es művét, melynek címe *A gazdasági fejlődés általános elmélete* (Jwa 2013). A hazai szakirodalom lényegében nem is hivatkozik rá.² A könyv egyik legfőbb pontja az ún. gazdasági diszkriminálás fogalmának bemutatása, melyet a gazdasági intézmények és különféle alkalmazott gazdaságpolitikák alapjává kellene tenni. A szerző *gazdasági diszkrimináció* alatt azt érti, hogy az eltéréseket különbözőképpen kell kezelni olyan szempontból, hogy azon szereplőket, illetve viselkedési formákat célszerű támogatni, amelyek kedvezően hatnak a gazdaságra. Jwa definiálja még a *gazdasági fejlődés „szentháromságát”* is, amely a piacok, a kormány és a vállalatok együttműködésén alapul a már említett gazdasági diszkriminálás eszköze révén, lehetővé téve a haladást a felzárkózás irányába. Emellett pedig figyelmet kap az úgynevezett gazdasági egalitarizmus káros volta is, amely szükségszerűen kioltja az új kezdeményezéseket, nem ad teret az innovációnak, és hosszú távon kiválthatja a gazdasági stagnálást is, hiszen a növekedés fő hajtómotorját szorítja háttérbe (Jwa 2017). Az elmélet nem tér ki arra, hogy pontosan mit is kell értenünk alatt. Csupán annyit sejtet, hogy a fejlődés a növekedés megfelelője azzal a feltétellel, hogy a fenntartható növekedés a népesség legnagyobb része számára magasabb jövedelmet generál (Lee 2020). Számos olyan ellenpéldát is találhatunk, amelyek megkérdőjelezik az egalitárius gazdasági stratégia

² Lásd: General Theory of Economic Development (A gazdasági fejlődés általános elmélete)

sikertelenségét: például jó néhány nyugat-európai ország, amelyek széles körű jóléti rendszert fejlesztettek ki, és emellett vagy éppen ezért képesek voltak relatíve magas növekedési rátákat fenntartani az 1950-60-as évek során (Lee 2017). Az is megfigyelhető, hogy a „szentháromság” komponenseinek megléte önmagában még nem idéz elő gazdasági növekedést, mert sok esetben a köztük lévő együttműködés hiúsul meg. Például a Dél-afrikai Köztársaság esetében, ahol az apartheid utáni fejlődés erős stagnálásba váltott. Illetve ennek ellenkezője is felmerülhet ott, ahol részben sikeres felzárkózás mehetett végbe a három szereplő teljes hiánya mellett (lásd a Szovjetunió példáját [Lee 2020]).

E keretrendszer hasonló álláspontot képvisel, mint a Todaro és Smith által megfogalmazott célok a fejlődést illetően (Todaro és Smith 2015):

- növelni az olyan alapvető jóságok elérhetőségét és elosztását, mint az élelmiszerek, egészségügyi ellátás és biztonság;
- emelni az életszínvonalat az olyan tételek révén, mint a magasabb bérek, több elérhető állás, jobb (hatékonyabb) oktatási rendszer, valamint az olyan „soft” tényezők, mint a kulturális és humántőke-alapú javak szélesebb körű rendelkezésre állása és fejlesztése;
- bővíteni a rendelkezésre álló gazdasági és társadalmi opciók spektrumát az egyének és szélesebb körben a nemzetek számára.

A fejlődés-gazdaságtan új irányait kutatva Dani Rodrik is újszerű elemzéssel állt elő 2008-ban. A tudományágban jelen lévő egyik szignifikáns ellentétként a makro- és mikrogazdasági fejlődés képviselői közötti vitát állítja fókuszba. Az ellentétek további kihegyezése helyett az adott intézkedések, politikák kontextusba helyezésére törekszik: „What is required instead is recognition of the contextual nature of policy solutions.” – „Ehelyett a politikai megoldások kontextuális jellegének elismerésére van szükség.” (Rodrik 2008: 2).

Szentes Tamás szintén a szinergiában látja a megoldást, amelyet strukturális alkalmazkodásnak nevez. E stratégiával az országok bekapcsolódhatnak a globális folyamatokba, és az ún. *megteremtett komparatív előnyök* által képessé válnak adaptálódni a gyorsan változó világgazdasági reáliákhoz ahelyett, hogy befelé fordulnának, hátat fordítva a huszonegyedik század dinamikus környezetének (Szentes 2011). Mit ért Szentes a megteremtett komparatív előnyök fogalmán? Utóbbiak legfőbb alapja az emberi tényező és a technológia fejlesztése, az intézmények megfelelő gazdasági-társadalmi magatartást sugalló szerepe, valamint a külföldi tőke számára kedvező, inspiráló környezet kialakítása (Szentes 2011).

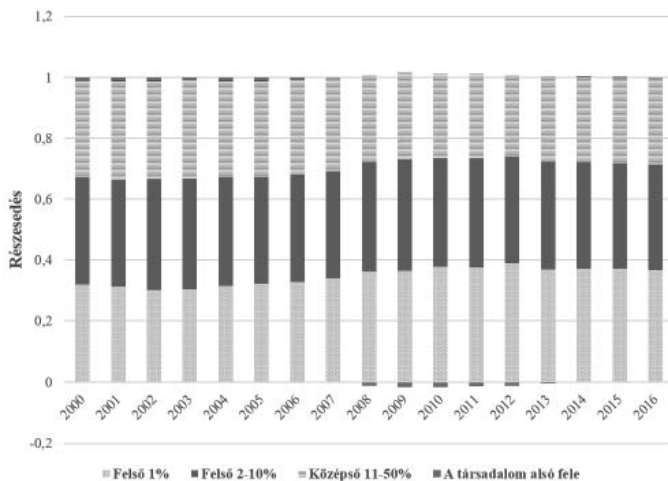
A fejlődés-gazdaságtan zászlaja alatt megjelenő tudományos publikációk mellett napjainkban egyre több „best practice” céllal készített jelentés, elemzés lát napvilágot. Legtöbbjük az olyan nemzetközi szervezetek vagy intézmények gondozásában, mint a Világbank, az ENSZ vagy az OECD. Utóbbiak közül érdemes figyelemmel követni a Világbank által évente megjelentetett *World Development Report* címet viselő kiadványokat, amelyek minden évben egy-egy új témát, fejlődési részterületet tárnak fel a fejlődés szemszögéből, terjedelmes gyakorlati elemzés és különböző ajánlások bemutatása formájában. Mindezek egyben tükröt is tartanak a napjainkban aktuális fejlődés-gazdaságtani témáknak, kritikus területeknek, megoldandó problémáknak. A jelentések 1998-tól a teljesség igénye

nélkül az alábbi területeket vizsgálták: globális értékláncok és kereskedelem, munkaerő-piac, oktatás, nemek közötti egyenlőség és fejlődés, klímaváltozás, mezőgazdaság, fenntartható fejlődés, szegénység stb. (The World Bank 2020a). Mint látható, e témák, fejlődési irányvonalak szorosan követik a 21. század legaktuálisabb, *mainstream* gazdasági és társadalmi tendenciáit, valamint szinte minden esetben a nemzetközi, olykor globális kooperáció szükségességét is hirdetik az országok számára. Utóbbi felismerés egyre nagyobb teret hódít a teljes közgazdaságtanon belül, amely immár kezd erőteljesen elmozdulni az olyan, korábban sziklaszilárdnak vélt célok felől, mint a versengés, a mindenek feletti profitcél vagy a globalizáció olykor már agresszív térnyerése.

Hogyan is mérjük a jólétet?

Kérdés, hogy mit is értünk jólét alatt. Számtalan kísérlet történt e fogalom megragadására. Az OECD 2017-es jelentése külön keretrendszert publikál a jólét hatékonyabb megértése érdekében. Az életminőség olyan paraméterekkel definiálható, mint az általános egészségi állapot, a munka és élet közötti egyensúly, az oktatás és a különböző készségek, a kapcsolati háló, a személyes biztonság vagy a szubjektív jólét. Másrészt a jólét anyagi feltételei között a jövedelem és vagyon, az állások és keresetek, illetve a lakhatás szerepel. Ezek azok a tényezők, melyekkel aktuális jólétünket képesek vagyunk megragadni. Utóbbi megőrzéséhez a természeti, gazdasági, humán és társadalmi tőke járulhat hozzá (OECD 2017). Mintha egyfajta újraértelmezését olvasnánk a hagyományos termelési tényezőknek. Kérdés, hogy mindezek valóban képesek-e a globalizált, versengő és elképesztően egyenlőtlen világgazdaságunkat egy stabilabb, fenntarthatóbb pályára állítani.

1. ábra. A nettó személyes vagyon alakulása percentilisenként az USA-ban 2000 és 2016 között (részesezés szerint)

Forrás: saját szerkesztés a World Inequality Database (2020) adatai alapján

Az 1. ábra az Amerikai Egyesült Államokban megfigyelhető vagyoni eloszlás alakulását szemlélteti 2000 és 2016 között, a World Inequality Database kimutatásai alapján az ún. nettó személyes vagyon mutató alakulása szerint. A személyes nettó vagyon számbavételéhez össze kell adni a háztartás összes pénzbeli, illetve nem pénzbeli ingatlan és ingó vagyontárgyának értékét, és ebből levonni a fennálló adósságokat, tartozásokat. Amennyiben egy háztartás többszemélyes, a vagyontárgyak és adósságok értéke egyenlő arányban felosztásra kerül a háztartás felnőtt tagjai között. Ennek következménye, hogy ez a mutató az alacsonyabb társadalmi státuszú, vagyontalan rétegek esetében akár negatívba is fordulhat, vagy nulla közelében mozoghat. Megfigyelhető, hogy a felső 1% részesedése még egy ennyire rövid időszak alatt is emelkedett, a felső 1% nélkül értelmezett leggazdagabb tized (a felső 2–10%) részesedése változatlan maradt. Ezzel szemben a valódi középosztályt reprezentáló, úgynevezett középső 40% esetében lassú, de stabil zsugorodás állapítható meg. E széles csoport tagjainak vagyoni helyzete majd két évtized leforgása alatt inkább romlott, mint javult volna. Megdöbbentő, hogy vagyoni rangsor szerint a társadalom alsó felének nettó személyes vagyona alacsony az USA-ban, lényegében alig tér el a nullától. Ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok lakosságának mintegy fele, azaz több mint 160 millió ember teljes anyagi bizonytalanságban él. Mind a társadalom alsó fele, mind pedig a valódi középosztályt alkotó középső 40 % tipikusan az a társadalmi csoport, amely szinte kizárólag saját munkaerejét bocsáthatja áruba, azaz munkavállalás útján juthat jövedelemhez. Amennyiben nettó személyes vagyonuk pozitív, akkor ennek legnagyobb részét a lakóingatlanjuk értéke adja, pénzügyi megtakarításaik korlátozottak, emiatt tőkejövedelemhez nem vagy csak elenyésző mértékben juthatnak hozzá. *Úgy tűnik, az elmúlt két évtized gazdasági növekedésének és felhalmozásának szinte kizárólagos nyertese a felső 1 %, azaz a valódi gazdagok csoportja.* Ennek a rétegnek a vagyongyarápodása szinte kizárólag a valódi középosztály, a középső 40% kárára történt, mivel az ő részesedésük pontosan annyival zsugorodott, amennyivel az elité nőtt. A felső 2–10%, azaz a felső középosztály részesedése érdemben nem változott.

A gazdasági növekedés folyamata a világgazdaság összvagyonát is évről évre tovább növeli. Ha ezt egy egyre növekvő tortaként képzeljük el, akkor a felső 1% által élvezett javak halmaza két okból nőtt egyszerre: egyrészt maga a torta nagyobb lett, másrészt ez a társadalmi csoport egyre nagyobb szeleteket is volt képes kihalászni belőle. Eközben emberek tömegei, a valódi középosztályt alkotó százmilliók számára a torta nagyobb lett ugyan, de egyre kisebb szelet illette meg őket belőle. Ezek a rétegek (joggal) úgy érezheték, hogy hiába van gazdasági fellendülés, ez az ő életszínvonalukon és lehetőségeiken semmit nem javít. A növekvő, egyre nagyobb mértékű vagyoni egyenlőtlenségek számos társadalmi feszültség forrásává váltak az elmúlt években, illetve két évtizedben.

Nem véletlen, hogy megerősödnek az antiglobalista mozgalmak.

Nem kell szeretni az „antiglobalizátorokat”, vagy egyetérteni velük – de már számításba kell őket venni. Lehet őket egyszerűen „anarchistáknak” nevezni (Tony Blair), vagy „bűnözőknek” (Gerhard Schröder), „garázdáknak” (Chirac, Berlusconi), de tudomásul kell venni, hogy „ott vannak mindenütt”. Ahogy egyik nemzetközileg ismertté vált jelszavuk mondja: „We are everywhere!” (Artner 2006: 54).

Scheiring Gábor szerint pedig ezen aktivitás a mennyiségi növekedés mellett minőségi téren is fokozódott, ami a neoliberális globalizáció által okozott frusztrációt olyan régebben gyökerező elemekkel párosította, mint a klasszikus észak–dél ellentét (Scheiring 2008). A huszonegyedik században a társadalmi igazságosság egyre nagyobb teret kap, egyre több fórum teszi magáévá és egyre különbözőbb csoportok csatlakoznak képviselőihez. Hiba lenne ezen irányzatot különválasztani a fejlődés-gazdaságtan aktuális megnyilvánulásaitól. Azonban mindezek ellenére sajnos még mindig nem beszélhetünk az olyan célok megvalósulásáról, mint például a globális civil társadalom vagy pedig a kozmopolita demokrácia. Jelenleg nem áll rendelkezésre egy egységes irányzat, cselekvési terv vagy akár mozgalmi keret, amely összefogná az egyenlőtlenségek elleni kollektív kiállást. Scheiring a következőképpen látja a kialakult helyzetet: „Inkább valószínű, hogy továbbra is hálózatos együttműködésről és diszkurzív csomópontok mentén szerveződő hálózatos identitásról beszélhetünk” (Scheiring 2008: 104).

A kritikai felhangok már magában a Világbank szervezetében is megjelennek. 2015-ben Paul Romer, a Világbank egyik vezető közgazdásza kijelentette, hogy a szervezet legtöbb gazdaságpolitikai ajánlása meglehetősen alacsony relevanciájú problémára, területre irányul, mivel utóbbiakhoz jóval több adat áll rendelkezésre, s így igen könnyen lehet következtetéseket levonni egy-egy publikáció, kutatás során. Romer szerint a Világbanknak arra kellene ösztökélnie kutatóit, hogy a létfontosságú, magas társadalmi haszonnal járó területekre koncentráljanak ahelyett, hogy egy magas presztízsű közgazdasági folyóiratban jelentetnék meg legújabb cikkeiket. A kutatói szabadság, valamint a túlzottan elméleti hozzáállás a szerző szerint egy botoxkezeléshez hasonlítható a szükséges életmentő műtéti beavatkozás helyett (Romer 2005).³

Fejlődés az egyenlőtlenségek szemszögéből

Az alábbiakban bemutatunk néhány olyan paramétert, amelyek az egyenlőtlenség mérőfokaiként is értelmezhetők napjainkban. A klasszikus Gini-index vagy Lorenz-görbe mellett érdemes áttekinteni olyan alternatívákat is, amelyek egyrészt átfogóbb képet nyújtanak az egyes országok közötti jövedelmi, vagyoni vagy egyéb természetű egyenlőtlenségek alakulásáról, másrészt a fejlődés-gazdaságtan modern eszköztáráként is szolgálnak.

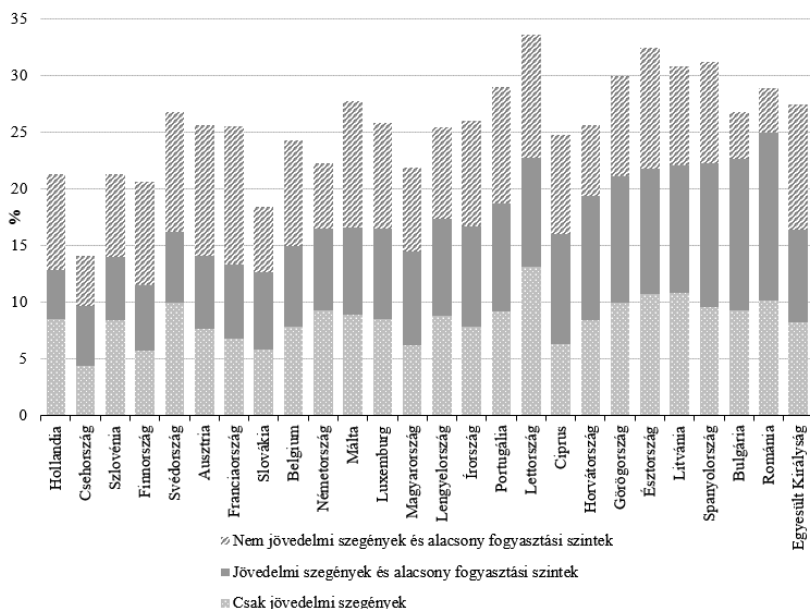
Az egyenlőtlenség a fejlődés egyik legnagyobb gátja is egyben. Az utóbbi időben szerencsére általánosan elfogadottá vált az a megállapítás, hogy a jövedelemalapú, avagy ahhoz szorosan kötődő szegénységi mutatók nem tükrözik egészében az egyenlőtlenségeket, a szegénységet, valamint az egyének és háztartások kiszolgáltatottságát. Az Eurostat szerint – a jövedelmen messzemenően túl, de utóbbtól teljes mértékben el nem választható módon – a fogyasztás és a vagyon vizsgálata is lényeges. A három tényező együttes megjelenítése segíthet választ találni arra a kérdésre, hogy a népesség mely része, csoportja kiszolgáltatottabb több mint egy vizsgált mutatót illetően (Eurostat 2020c).

³ „I understand that they have to respond to the incentives they face, and that the publication process biases their work in the direction of policies that are more like Botox than surgery.” – “Megértem, hogy reagálniuk kell az ösztönzőkre, amelyekkel szembesülnek, és hogy a közzétételi folyamat olyan politikák irányába tereli a munkájukat, amelyek inkább hasonlítanak a botoxra, mint a műtétre.” (Romer 2015)

A kiszolgáltatottságnak tehát hatékony fokmérője a háztartások fogyasztási kiadásainak alakulása, szemben a rendelkezésre álló jövedelemmel. A jövedelmek és fogyasztás mellett a megtakarítási ráták is igen beszédesek a társadalmi egyenlőtlenségek kérdéskörében. Ennek kapcsán érdemes vizsgálni azon háztartások⁴ arányát, amelyek éves kiadásai meghaladják a jövedelmeik nagyságát, azaz a mindenkori befolyó jövedelmek nem képesek fedezni a kiadásokat.

A fenti gondolatmenet szemléltetéséhez a 2. ábra nyújt további segítséget, amely a jövedelmi szegénységben és alacsony fogyasztási szinteken élők arányának megoszlását veti össze az egyes országok népességének arányában (tehát a relatív szegénységet) a 2015-ös évre (Eurostat 2020c). A legfontosabb következtetés e kimutatás alapján, hogy a vizsgált időszakban (az adatok elérhetősége és a speciális mutatók miatt bizonyos országok eltérő éves rátái szerepelnek) minden negyedik ember a szegénység kockázatának van kitéve alacsony rendelkezésre álló jövedelmei miatt. Azaz alacsony fogyasztási szinten kénytelen élni az Európai Unióban. A diagram szerint az adott időszakban Litvániában a helyzet még ennél is súlyosabb volt (Eurostat 2020c).

2. ábra. Jövedelmi szegénység és alacsony fogyasztási szintek a népesség arányában (2015)

Lásd: Svédország – 2012; Németország – 2013; Belgium, Horvátország – 2014; Litvánia, Finnország – 2016; Franciaország – 2017; minden más ország – 2015.
Adatforrás: Eurostat (icw_pov_01)

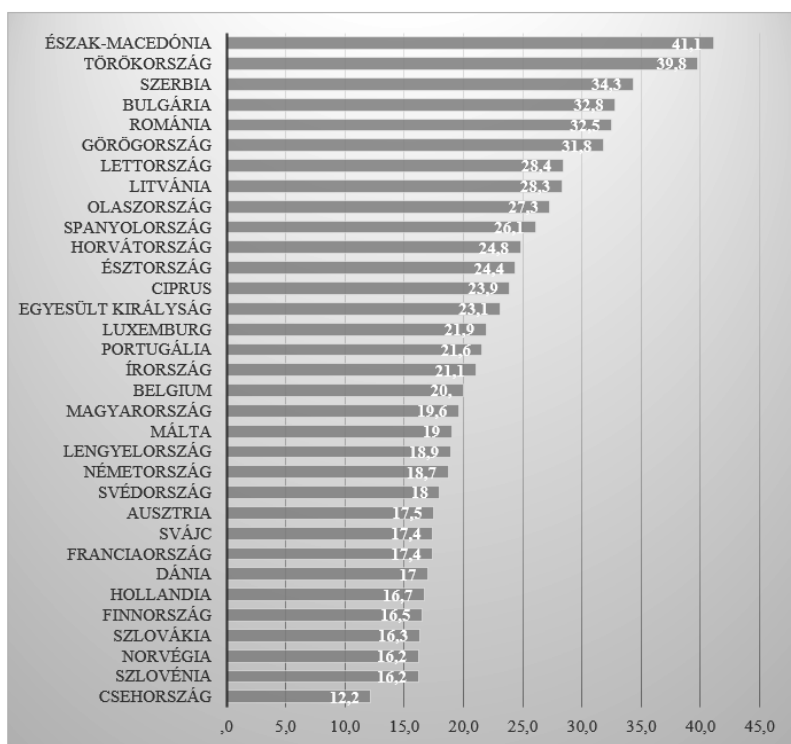
Forrás: saját szerkesztés az Eurostat (2020c, 2020d) adatai alapján

A 3. ábra az Eurostat által publikált, ún. szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel fenyegetettek arányát jeleníti meg 2018-as adatokkal az Európai Unió és néhány EU-n kívüli gazdaság tekintetében. Az Eurostat a következőképpen definiálja az utóbbi mutatót:

4 Ezeket „dissaving households-ként” is ismerhetjük (Eurostat, 2020c)

azon egyének száma vagy aránya, akik a szegénység által fenyegetett állapotba kerülnek a különböző állami jövedelemtranszferek figyelembevételével, amennyiben a rendelkezésre álló jövedelmük a szegénység általi fenyegetettségi küszöb alatt helyezkedik el. Ez 60 %-a az ország medián rendelkezésre álló jövedelmének. Minél kisebb az eltérés az átlagfizetés és a medián között, annál homogénebb egy társadalom a jövedelem terén. Ezenfelül feltétel a súlyos anyagi depriváció (a felsorolt 9 tételből 4 illeszkedik az adott személyre⁵⁾), valamint a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban folytatott életvitel (a 18 és 59 év közöttiek az előző év 20%-ánál is kisebb munkapotenciállal dolgoznak fizetett munkában). A 3. ábra alapján egyértelműen kivehető, hogy Európa rendkívül elmentmondásos képet nyújt a szegénység és társadalmi kirekesztettség terén: vannak országok, ahol az utóbbi ráta 40 % közelében van (például Észak-Macedónia és Törökország), míg 14 gazdaságban 20% alatti. Hazánkban a 2018-as adatok alapján a lakosság egyötöde tartozott ebbe a kategóriába. A teljes sokaságból pedig jelenleg Csehország teljesít a legjobban, ahol 12,2 % ez az adat (Eurostat 2020b).

3. ábra. Szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel fenyegetettek aránya Európában (2018)

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat (2020) adatai alapján

5 1) fizetési hátralékkal bírnak hitel vagy rezi kapcsán, 2) képtelenek megfelelően fűteni az otthonukat, 3) nem tudják kigazdálkodni a váratlan kiadásokat, 4) nem engedhetik meg maguknak, hogy legalább kétnaponta húst, halat vagy ezekkel egyenrangú fehérjét fogyasszanak, 5) nem tudnak évente legalább egy hetet otthonukon kívül üdülni, 6) nincs autójuk, 7) nincs mosógépük, 8) nincs színes TV-jük, 9) nincs telefonjuk) (Eurostat 2020a).

Arra is lehetőség nyílik, hogy a szegénység egyre kifinomultabb fogalmait alkalmazzuk a gyakorlatban az egyenlőtlenségek kutatása folyamán. Az alábbi néhány változó nyújthat további támpontot:

- *abszolút szegénység*: az adott országban alkalmazott küszöbérték, amely alatt élők nem tudják kielégíteni még a legelemibb igényeiket sem (Feng és Nguyen 2014);
- *relatív szegénység*: bizonyos országok relatív küszöbértéket alkalmaznak a jövedelem vagy fogyasztás általános eloszlása alapján (Feng és Nguyen 2014);
- *extrém szegénység*: a napi 1,9 USD-ből vagy kevesebből élők száma – utóbbi globálisan csökkenő tendenciát mutat, azonban a világ legelmaradottabb régióiban (például szubszaharai Afrika) jelenleg is nő (Wadhwa 2018);
- *elsődleges szegénység*: azok száma, akik nem rendelkeznek kellő forrással az alapvető szükségletek kielégítésére – igen hasonló a szegénységi küszöb alatt élők fogalmához (Habitat for Humanity 2020);
- *másodlagos szegénység*: ez akkor áll fenn, ha az adott illetőnek elegendő forrása van alapszükségletei ellátásához, azonban utóbbiak szinten tartása végett pénzt kell költenie a munkából vagy pénzkeresésből eredő stressz kezelésére (Habitat for Humanity 2020);
- *társadalmi szegénység*⁶: a Világbank egy kombinált mutatója, amely 1) nem lehet alacsonyabb a nemzetközi szegénységi küszöbnél (napi 1,90 USD), 2) az extrém szegénységben élők az intézmény szerint szintén a társadalmi szegénység körébe tartoznak, 3) azon egyének, akik kevesebb mint napi 1 dollárból és az adott országban élő medián lakos fogyasztásának a feléből élnek (Prydz és Jolliffe 2019).

Egyet kell érteni e mutatók sokrétűségével, valamint azzal a ténnyel, hogy a tudományág képes újabb és újabb eszközöket nyújtani a globális egyenlőtlenségek kutatásához, azonban az egyik legnagyobb probléma abban áll, hogy *ugyan az országok fejlődési útja során (egyre magasabb jövedelmi szintek elérésén keresztül) a különböző szegénységi küszöbök, ráták is egyre emelkednek, ez közel sem jelenti az adott gazdaságokban elérhető jólét növekedését*. A fentebb már bemutatott társadalmi szegénységben élők száma az 1990-es évek óta alig csökkent az extrém szegénységhez képest. 2015-ben ez nagyjából 2,1 milliárd főt tett ki, míg 1990-ben 2,3 milliárd volt a társadalmi szegénység által sújtottak száma (Prydz és Jolliffe 2019). Branko Milanović, a Világbank volt vezetője könyvében arról értekezett, hogy a globális egyenlőtlenségeket milyen tényezők váltják ki az egyes országok esetében, kitérve arra, hogy kik jártak jól a globalizáció jelenségével, kik kerültek ki vesztesként, illetve mit lehetne tenni az egyensúly visszaállítása érdekében (Milanović 2018).

Amennyiben az országok felzárkózásának témájára szélesítjük ki a vizsgálatot, napjainkban már több olyan klasszifikációs módszert alkalmazhatunk, amelyek révén az egyes gazdaságok fejlettségi szintjét meg tudjuk becsülni. A spektrum szerencsére már közel sem olyan szűk, mint a fejlett vagy fejlődő kategória. Az egyik legismertebb és legtöbbit használt eszköz a Világbank által évente frissített csoportosítás⁷, ahol az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI)⁸ alapján különítik el az alsó, alsó-közép, felső-közép és

6 Az angol szakirodalomban ez az ún. „societal poverty” kifejezésként található meg.

7 „Country and landing groups” csoportosítás.

8 GNI (Gross National Income): bruttó nemzeti jövedelem, amely egy, a GDP-ből származtatott mutató és az egyes gazdasági szektorok, valamint a külföldről kapott és külföldre fizetett elsődleges jövedelem egyenlegének az összege.

felső jövedelmi csoportot meghatározott sávok⁹ szerint (The World Bank 2020c). A számítás módja az ún. „World Bank Atlas method”, melyben az egyszerű árfolyamok helyett egy konverziós faktort alkalmaznak az ingadozások kiszűrésére (The World Bank 2020d). Hátránya, hogy maga a *benchmark* rögzített, így olyan országokat is felfedezhetünk egy-egy jövedelmi csoportban, amelyek egyértelműen nem tartozhatnának oda (például Románia a magas jövedelmi csoportban tűnik fel, ami vitatható lehet). Ennek áthidalására pontosabb, realisabb körképet kaphatunk, amennyiben a fix *benchmark* helyett a relatív egy főre eső jövedelmi szintet a globális egy főre jutó GDP%-ában fejezzük ki. Ez utóbbi módszert az ún. közepes jövedelmi csapdába¹⁰ kerülő országok kiszűrésére dolgozták ki.

A *közepes jövedelmi csapda* napjainkban egyre nagyobb nemzetközi figyelemben részesül az alkalmazott kutatások terén. Amennyiben egy közepes jövedelmi szintű ország utóbbi jelenséget él meg, tartósan, akár több éven keresztül képtelen növekedési pályára állni. A jövedelmi csapda okait és következményeit számos módon interpretálhatjuk, ám annyi bizonyos, hogy súlyos gazdaságkárosító hatásokat idéz elő, mint például a további felzárkózás megakadása, a külső tőkéből való függés felerősödése. Visszatérve a már említett alternatív országcsoportosításra: ha az adott ország egy főre jutó GDP-jét elosztjuk a világ egy főre jutó bruttó hazai termékével, és az utóbbi arány 50% alatti értéket ad, úgy alacsony jövedelmű gazdaságként tartjuk számon a vizsgált országot. 50% és 100% között alsó-közép, 100% és 200% között felső-közép, 200% fölött pedig magas jövedelmű gazdaságokról beszélünk. A közepes jövedelmi csapda jelensége jellemzően tehát egy magasabb növekedési szakaszban áll elő, tartós lassulást eredményezve. Ahhoz, hogy egy-egy ilyen csapdaepizódot azonosítani tudjunk, meg kell vizsgálni, hogy a lassulást megelőző tíz évben fennállt-e a már említett gyors gazdasági növekedés. Ezenfelül a jövedelmi csapdában lévő ország felzárkózási pályát járt be korábban, tízéves átlagban 3%-os egy főre eső GDP-növekedés mellett. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy növekedési lassulás alatt stagnálást, nem pedig hirtelen recessziót kell érteni. A legalább tíz éven át tartó lassulási fázis során az egy főre jutó GDP-növekedés nullához közeli vagy legfeljebb 1% évente.

Konklúzió helyett

Jogosan merülhet fel bennünk a kérdés, hogy hogyan lehetséges a felzárkózás előmozdítása. Milyen eszközökkel járulhat hozzá a fejlődés-gazdaságtan a tisztánlátáshoz, a lehetséges megoldások kidolgozásához?

Elegendhetetlen, hogy az érintett gazdaságok elinduljanak egy olyan úton, amely az innováció, a digitális átalakulás, a humán tőke minőségébe történő intenzív beruházás és a magas hozzáadott értékű termékek és szolgáltatások előállítására szakosodást segíti elő. E mérföldkövek alapjai lehetnének a felzárkózás előkészítésének, és ezáltal csökkenhetnek a fennálló egyenlőtlenségek. A fejlődés-gazdaságtan eszköztárának mindenképp ebbe az irányba lenne célszerű orientálódnia. A már bemutatott tudományágon belüli heterogenitás ugyan kedvező iránynak tekinthető, hiszen segít elszakadni a *mainstream*

9 A legfrissebb (2021-es fiskális évre már előzetesen megállapított) adatok szerint alsó jövedelmi csoportú az ország, ha 1035 USD alatti GNI per capita állapítható meg, alsó-közép, ha 1035 és 4045 USD közötti, felső-közép, amennyiben 4045 és 12535 USD közötti és felső, ha 12535 USD feletti az egy főre jutó GNI (The World Bank 2020c).

10 Angolul: middle income trap phenomenon.

közgazdaságtan szűk látókörétől és a fejlődéssel kapcsolatos hibás felfogásától. A diszciplína túlzott szétaprózódása egész bizonyosan nem vezet előre, és nem segíti elő a valóban működő forgatókönyvek kifejlesztését az érintett országok és társadalmi csoportok számára.

A következő időszak egyik legfőbb feladata, hogy a fejlődés-gazdaságtan szűkebb értelmezési keretet, klasszifikációt kapjon, s így koncentráltabb formában gyakorolhatnák a nemzetközi intézmények, a mindenkori kormányok, a kutatók és a gazdaságpolitikai szakemberek a sikeres gyakorlati alkalmazás érdekében. Az alábbi szempontokra érdemes napirendi pontokként, vitaindítóként tekinteni a fejlődés-gazdaságtan megújítása keretében:

- Világ gazdaságunk egyre gyorsuló átalakulása szükségszerűen újabb komoly és kihívásokkal teli problémákat vet fel, mint például a környezetvédelem, fenntartható növekedés, globális víruskezelés, nemi és faji egyenlőtlenségek tompítása, stb. A tudományág gyakorlati spektrumánál maradva le kell választani azon gondolatokat, amelyek a valódi fejlődés-felzárkózás potenciális hordozói, lényegi eszközei, az olyan demagóg és tudománytalan, de leginkább nem előremutató irányzatoktól, melyek akár a fentiekbe eredetileg beleépülve vagy teljesen önállóan megjelenve indokolatlanul sok kapacitást vonnak el a fejlődés-gazdaságtan kutatóműhelyeitől, a *think tank*ektől és a nemzetközi szervezetektől.
- *El kell szakadni az olyan, a mainstream áramlatot teljes mértékben tagadó spekulációktól, amelyek a közgazdaságtan megreformálása nevében önellenmondóan érvelnek a klasszikus paradigmák ellen (lásd: a verseny teljes háttérbe szorítása, az önérdék közvetett gazdaságfejlesztő hatásának tagadása, kizárólag kooperáción alapuló közgazdaságtani normák és fejlődés-gazdaságtani cselekvési tervek kidolgozása), viszont semmiféle új és alkalmazható megoldással nem képesek előrukkolni.* Ez természetesen egyáltalán nem azt jelenti, hogy a *mainstream* tudomány jelen formájában hibátlan lenne, és megfelelné a kor legfőbb kihívásainak, azonban rombolás helyett érdemes lenne a régi és alapvetően racionális feltevéseket a 21. század igényeivel, társadalmi szükségleteivel és új problémahalmazával hatékonyan ötvözni.
- *Le kell vonnunk azt a tanulságot, hogy a túlzottan univerzális, általános jellegű, tehát adott országokhoz, régiókhöz nem igazított stratégiák helyett egyedi forgatókönyvek mentén szerveződhet a leghatékonyabb módon a fejlődés-gazdaságtan.* Az Egyesült Államokban élő középréteg és kelet-európai megfelelője nem tekinthető azonos társadalmi csoportként már csak az érintett országok közötti fejlődési szakadék miatt sem. A 2020-ban fellángoló tüntetéshullámok és mindezek eredendő okai nem érthetőek meg univerzális szemszögből Bulgária, Belarusz vagy az USA esetében. A jövedelmi és anyagi egyenlőtlenségek felszámolása más-más ösztönzők alapján történhet meg a szubszaharai Afrikában és Latin-Amerikában.

Illúzió lenne abban a hitben ringatni magunkat, hogy valaha is meg lehet alkotni a globalizáció, a fejlődés negatív externáliáktól, azaz külső hatásoktól mentes laboratóriumi változatát. Be kell látni, hogy az aszimmetrikus függések mindig is részei voltak és lesznek világgazdaságunk fejlődésének, ám a függőség visszaszorítása jelentheti azt a kulcsmozzanatot, amely képes a szegényebb országokat kibillenteni elakadt fejlődésükből. A fejlődés-gazdaságtan legnagyobb felelőssége napjainkban, hogy e felismerések a köztudat részévé váljanak, és megindulhasson a párbeszéd egy élhető, fenntartható, kevésbé kizsákmányoló és a mindenkori fejlődésből egyenlőbben részesülő globális társadalom megalkotása

érdekében. A nagytőke érdekeinek kiszolgálása helyett a legsérülékenyebb rétegek felzárkóztatása, a munka és a fogyasztás elősegítése, a versenyképesség ösztönzése, az alapvető erőforrások reallokálása jelentheti azokat a lépéseket, melyek a fenntartható fejlődés irányába vihetik világunkat a következő évtizedek folyamán.

Hivatkozott irodalom

- Alacevich, Michele (2017): Theory and Practice in Development Economics. *History of Political Economy* 49 (Supplement): 264–291.
- Artner Annamária (2006): Globalizációt másképpen! Az „antiglobalizációs” mozgalmak céljai és tevékenysége. In *Globalizáció, Tőkekonzentráció, térszerkezet*. Bernek Ágnes és Farkas Péter (szerk.). Budapest: Harsányi János Főiskola, OTKA, MTA VKI, 281–328.
- Artner Annamária (2013): Válságtól válságig – a globális tőkerendszer mechanizmusai. In *Világgazdasági Intézet Műhelytanulmányok*. MTA KRTK (szerk.). Budapest. Június, 99.
- Eurostat (2020a): *People at risk of poverty or social exclusion* (sdg_01_10). ESMS Indicator Profile (ESMS-IP). Interneten: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/sdg_01_10_esmsip2.htm (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- Eurostat (2020b): *People at risk of poverty or social exclusion. Data*. Interneten: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/t2020_50/default/table?lang=en (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- Eurostats (2020c): *Interaction of household income, consumption and wealth - statistics on main results*. Interneten: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Interaction_of_household_income,_consumption_and_wealth_-_statistics_on_main_results#Interplay_between_indicators (letöltve: 2020. augusztus 18.).
- Eurostat (2020d): *Persons with low level of expenditure by risk of poverty, material deprivation and work intensity - experimental statistics*. Interneten: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=icw_pov_01&lang=en (letöltve: 2020. augusztus 21.).
- Farkas Péter (2002): A fejlődésemelvények hatása a világgazdaság perifériáin. *Magyar Tudomány* 108(7): 880–889.
- Feng, Juan és Nguyen, Minh Cong (2014): Relative versus absolute poverty headcount ratios: the full breakdown. *World Bank Blogs*, 2014. november 24. Interneten: <https://blogs.worldbank.org/opendata/relative-versus-absolute-poverty-headcount-ratios-full-breakdown> (letöltve: 2020. augusztus 12.).
- Habitat for Humanity (2020): *Relative vs Absolute Poverty. Defining different types of poverty*. Habitat for Humanity Great Britain. Interneten: <https://www.habitatforhumanity.org.uk/blog/2018/09/relative-absolute-poverty/> (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- Haddad, Lawrence, Hiroshi Kato és Nicolas Meisel (2015): *Growth is Dead, Long Live Growth: The Quality of Economic Growth and Why it Matters*. Tokyo: JICA Research Institute. Interneten: https://www.jica.go.jp/jica-ri/publication/booksandreports/jrft3q0000002a2s-att/Growth_is_Dead_Long_Live_Growth.pdf (letöltve: 2020. augusztus 23.).
- Higgins, Benjamin (1992): *All the Difference. A Development Economist's Quest*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.
- ILO (2017): *World social protection report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals*. ILO: 430. Interneten: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_604882.pdf (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- Jánossy Ferenc (1966): *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Jwa, Sung-Hee (2017): *A General Theory of Economic Development: Towards a Capitalist Manifesto*. Cheltenham: Edward Elgar Pub.
- Lee, Yong-Shik (2017): Sung-Hee Jwa, A General Theory of Economic Development: Towards a Capitalist Manifesto – A Critical Review. *Law and Development Review* 10(2): 643–657.
- Lee, Yong-Shik (2020): New general theory of economic development: Innovative growth and distribution. *Review of Economic Development* 24(2): 1–35.
- Lucas, Robert Jr. (1988): On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics* 22(1): 3–42.
- Meier, Gerald Marvin (2001): The Old Generation of Development Economists and the New. In *Frontiers of Development Economics*. Gerald Marvin Meier és Joseph Eugene Stiglitz (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 13–50.

- Milanović, Branko (2018): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard: Harvard University Press.
- Muraközy László (2010): Válságok állama – államok válsága. *Közgazdasági Szemle* 57(9): 779–797.
- OECD (2017): *How's Life? 2017: Measuring Well-being*. OECD: 265. Interneten: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_23089679 (letöltve: 2020. augusztus 16.). DOI: <https://doi.org/10.1787/9870c393-en>
- OECD (2019): *Perspectives on Global Development 2019: Rethinking Development Strategies. Perspectives on Global Development*. Párizs: OECD Publishing, 231. Interneten: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/persp_glob_dev-2019-en.pdf?expires=1596448061&id=id&accname=guest&checksum=DCC99270DF930C0FA074EDE24880BE26 (letöltve: 2020. augusztus 26.). DOI: https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2019-en
- Piketty, Thomas (2013): *Capital in the Twenty-First Century*. Éditions du Seuil, Harvard University Press.
- Prydz, Espen Beer és Dean Jolliffe (2019): *Societal Poverty: A global measure of relative poverty. The World Bank World Development Indicators. Stories*. The World Bank. 2019. szeptember 11. Interneten: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/stories/societal-poverty-a-global-measure-of-relative-poverty.html> (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- Quah, Danny (1996): *Twin Peaks: Growth and Convergence in Models of Distribution Dynamics*. CEP Discussion Papers No. 280., Centre for Economic Performance, LSE.
- Ricz Judit (2005): Paradigmaváltás a fejlődés-gazdaságtanban. *Competitio* 4(2): 109–123.
- Rodrik, Dani (2008): *The New Development Economics: We Shall Experiment, but How Shall We Learn?* Cambridge, MA: Harvard Kennedy School, Faculty Research Working Paper Series, RWP08-055. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1296115>
- Romer, Paul (1986): Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5): 1002–1037.
- Romer, Paul (2015): Botox for Development. Paul Romer. Interneten: <https://paulromer.net/botox-for-development/> (letöltve: 2020. augusztus 12.).
- Rosenstein-Rodan, Paul (1943): Problems of Industrialization of Eastern and South Eastern Europe. *Economic Journal* 53(210-211): 202–211.
- Rostow, Walt Whitman (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rozsnyai, Ervin (2002): *Az imperializmus korszakváltásai*. Budapest: szerzői kiadás.
- Scheiring Gábor (2008): Seattle nyomában. A globalizációkritikai mozgalom mint a globális kormányzás új tényezője. *Politikatudományi Szemle* 17(3): 87–107.
- Solow, Robert Merton (1956): A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics* 70(1): 65–94.
- Swan, Trevor Winchester (1956): Economic growth and capital accumulation. *Economic Record* 32(2): 334–361.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet*. Budapest: Új Mandátum.
- Szentes Tamás (2009): Válság és válságviták. *KÖZGAZDASÁG* 4(3): 45–68.
- Szentes Tamás (2011): *Fejlesztés-gazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TED (2012): *The dirty secret of capitalism – and a new way forward* | Nick Hanauer. TED 2019. október 18. Interneten: https://www.youtube.com/watch?v=th3KE_H27bs (letöltve: 2020. augusztus 19.).
- The World Bank (2020a): *WDR Reports*. Interneten: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr/wdr-archive> (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- The World Bank (2020b): *World Development Indicators*. Interneten: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (letöltve: 2020. augusztus 23.).
- The World Bank (2020c): *World Bank Country and Lending Groups*. Interneten: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups> (letöltve: 2020. augusztus 16.).
- The World Bank (2020d): *The World Bank Atlas method – detailed methodology*. Interneten: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378832-what-is-the-world-bank-atlas-method> (letöltve: 2020. augusztus 27.).
- Todaro, Michael Paul és Stephen Charles Smith (2011): *Economic Development*. Upper Saddle River: Prentice Hall, 11. kiadás.
- UNCTAD (2020): *World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic*. New York: United Nations Publications. Interneten: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_en.pdf (letöltve: 2020. augusztus 26.).
- Wadhwa, Divyanshi (2018): The number of extremely poor people continues to rise in Sub-Saharan Africa. *World Bank Blogs*, 2018. szeptember 19. Interneten: <https://blogs.worldbank.org/opendata/number-extremely-poor-people-continues-rise-sub-saharan-africa> (letöltve: 2020. augusztus 18.).

Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
World Inequality Database (2020): *Data Tables*. Interneten: <https://wid.world/data/> (letöltve: 2020. augusztus 30.).

Sőreg Kiszitina

Posztdoktori kutató, Malagai Egyetem